fl

सं्स्कृताध्ययनम् ।

SaMskRutaadhyayanam means Studying Sanskrit

Category: Grammar

Charming Way to learn Sanskrit !

- DECEMBER 23, 2011MARCH 23, 2012
- SLABHYANKAR अभ्यंकरकुलोत्पन्नः श्रीपादः
- 2 COMMENTS

Charming Way to learn Sanskrit !

पदानि इति ते शब्दाः ये वाक्येषु संभाषणेषु च प्रयुज्यन्ते । कित्येकानि पदानि शब्दकोषेषु न प्राप्यन्ते । अतः "कथं भवन्ति पदानि ?" अस्य विषयस्य अभ्यासः आवश्यकः । अत्र "कृ" धातुतः प्रापणीयानां शब्दानां कश्चिदभ्यासः ।	Sanskrit is a language where you cannot find every other word in a dictionary. Before referring to a dictionary, one needs to know how words are formed in Sanskrit. There are many words derived from a root verb. Here is a study detailing how thousands (really many, many thousands) of words would be obtained from a root verb "कृ". And at many places one will find quotations from Geetaa, where particular word is used.
नीचैः स्थाने स्थाने "(अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)"-इति निर्देशः आयोजितः अस्ति । तथापि अस्मिन्विषये अहम् अज्ञानी अस्मि । अतः रिक्तानि स्थानानि ।	I have scant knowledge of अष्टाध्यायी. Hence I have left blank spaces to fill in the reference of appropriate सूत्रम्, which governs the particular word-formation.

"कथं भवन्ति पदानि ?" इति किञ्चित् अध्ययनम् पूर्वमपि सादरीकृतमासीत् । अत्र कश्चित् प्रयासः "कृ" धातुतः प्रापणीयानां शब्दानाम् । तेन "कथं भवन्ति पदानि ?" इत्यस्य विषयस्यापि ।

श्रीमद्भगवद्गीतायाः केचन उदाहरणान्यपि उद्धृतानि सन्ति । तेन इदं अध्ययनं रोचकं आश्वासकं च भवति इति मे मतिः ।

१ "कृ"-धातुनः गण-पद-विचारः (अष्टाध्यायी- धातुपाठात्)

- कृ भ्वादि (१) अनिट् उ । कृञ् करणे । = to act
- कृ स्वादि (५) अनिट् उ । कृञ् हिंसायाम् । = to cause harm
- कृ तन्वादि (८) अनिट् उ । डुकृञ् करणे । = to do, to act

२ "कृ"धातुतः उपसर्गैः सह नूतनाः धातवः भवन्ति । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)

- उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते । विहाराहार-संहार-प्रहार-प्रतिहारवत्
- उपसर्गाः (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - अ, अति, अधि, अन्, अनु, अप, अभि, अव, (८)
  - आ (१)
  - उत्, उप, (२)
  - दुः, (दुर्, दुष्, दुस्) (१)
  - नि, निः (निर्, निष्, निस्) (२)
  - परा, परि, प्र, प्रति, (४)
  - वि, (१)
  - सम्, सु (२)
- कैचन अन्ये उपसर्गाः अपि "कृ" धातुना सह प्रयुज्यन्ते यथा अलंकृ, तिरस्कृ, उपरिकृ, स्वीकृ, धिक्कृ , चमत्कृ, स्पष्टीकृ, बहिष्कृ, परिष्कृ । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
- द्वि-त्रि-उपसर्गाः संमिलित्वापि प्रयुज्यन्ते यथा अनधिकृ, निराकृ । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)

३ क्रियापदानि ।

- यदि धातुः कस्मिन्श्चित् गणे परस्मैपदी वा आत्मनेपदी भवति, दश-लकारेषु प्रथम-मध्यम-उत्तम-पुरुषभेदैः एक-द्वि-बहु-वचनभेदैः च नवति (९०) पदानि । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
- यदि धातुः कस्मिन्श्चित् गणे उभयपदी भवति तदा तस्मात् शताधिकाशीति (१८०) पदानि भवन्ति ।
- लट् वर्तमाने लेट् वेदे भूते लुङ् लङ् लिटस्तथा । विध्याशिषौ लिङ्लोटौ लुट् लृट् लृङ् च भविष्यतः ॥
  - लट् वर्तमाने – नैव किञ्चित्करोमीति (गीता ५-८), सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः (गीता ५-१०), योगिनः कर्म कुर्वन्ति (गीता ५-११)
  - लुङ् भूते
  - लङ् भूते- किमकुर्वत सञ्जय (गीता १-१)
  - लिट् भूते
  - लुट् भविष्ये
  - लृट् भविष्ये
  - लृङ् भविष्ये – संग्रामं न करिष्यसि (गीता २-३३)
  - लेट् वेदे – यथेच्छसि तथा कुरु (गीता १८-६३)
  - लिङ् विध्याशिषौ – कुर्याद्विद्वांस्तथासक्तः (गीता ३-२५)
  - लोट् विध्याशिषौ
- कर्मणि-प्रयोगे धातुतः आत्मनेपदीनि चतुर्थ-गणसमानानि भवन्ति । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - दश-लकारेषु प्रथम-मध्यम-उत्तम-पुरुषभेदैः एक-द्वि-बहु-वचनभेदैः च (९०) पदानि ।
- प्रयोजकार्थे धातुतः दशमगणसमानानि । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - दश-लकारेषु प्रथम-मध्यम-उत्तम-पुरुषभेदैः एक-द्वि-बहु-वचनभेदैः च (९० अथवा १८०) पदानि ।

४ अव्ययानि

- त्वान्त-वा-ल्यबन्त भूतकालवाचकानि कृत्वा, निष्कृत्य, उपकृत्य इ. । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - सुखदुःखे समे कृत्वा (गीता. २-३८)
- तुमन्त प्रयोजनार्थानि कर्तुम्, उपकर्तुम्, इ. । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - अहो बत महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् (१-४५)

५ विशेषणानि

- भूतकालवाचकं "कृत"-इ. (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
    - अहन्यहनि बोद्धव्यं किमेतत् सुकृतं कृतम्
  - "कृत"-शब्दतः उपपदात्मकैः प्रत्ययैः विशेषणानि यथा कृतज्ञ, कृतघ्न । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
- य-तव्य-अनीय-प्रत्ययैः विध्यर्थवाचकानि यथा कार्यम्, कर्तव्यम्, करणीयम् । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य (७२) पदानि ।
  - गीता सुगीता कर्तव्या ।
- "अन्"-प्रत्ययेन कर्तरि-वर्तमानकालवाचकानि यथा कुर्वन्, कुर्वती । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः (७२) पदानि ।
    - कुर्वन्नपि न लिप्यते (गीता ५-७)
  - प्रयोजकादपि यथा कारयन्
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः (७२) पदानि ।
    - नैव कुर्वन् न कारयन् (गीता ५-१३)

- ईय-प्रत्ययेन "क्रीय" (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः (७२) पदानि ।
  - उपसर्गैः सह अन्यानि यथा सक्रीय ।
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य (७२) पदानि ।
- "तृ"-प्रत्ययेन कर्तृ-कर्ता-कर्त्री-इत्यादीनि (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः (७२) पदानि ।
    - तस्य कर्तारमपि मां … (गीता ४-१३)
  - उपसर्गैः सह अन्यानि
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य (७२) पदानि ।
    - विध्यकर्तारमव्ययम् (गीता ४-१३)
- इच्छार्थि विशेषणम् "चिकिर्षु" । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः (७२) पदानि ।
  - चिकिर्षुर्लोकसंग्रहम् (गीता ३-२५)

६ नामानि

- मन्-प्रत्ययेन नपुंसकलिङ्गि नाम "कर्मन्" (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - विभक्ति-वचन-भेदैः (२४) पदानि
    - कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं (गीता ४-१७)
  - उपसर्गैः सह अन्यानि नामान्यपि । विकर्म, अकर्म
    - विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य नाम्नः (२४) पदानि
    - बोद्धव्यं च विकर्मणः । अकर्मणश्च बोद्धव्यं (गीता ४-१७)
- क्रिया, कृति, कृत्य इत्यादीनि नामान्यपि । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य नाम्नः (२४) पदानि
  - उपसर्गैः सह अन्यानि नामान्यपि यथा प्रक्रिया, ।
    - विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य नाम्नः (२४) पदानि
- अन-प्रत्ययेन नपुंसकलिङ्गि नाम कृ + अन = करण (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - विभक्ति-वचन-भेदैः (२४) पदानि
    - करणं च पृथग्विधम् (गीता १८-१४)
  - उपसर्गैः सह अन्यानि नामान्यपि यथा उपकरण (नपुंसकलिङ्गि)
    - विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य नाम्नः (२४) पदानि
  - प्रयोजकात् नपुंसकलिङ्गि नाम कारण (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - विभक्ति-वचन-भेदैः (२४) पदानि
    - पञ्चैतानि महाबाहो कारणानि निबोध मे (गीता १८-१३)

७ तद्धितानि

- विशेषणानि ।
  - "कर्मन्"-नाम्नः "ज"-उपपदेन (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
    - "कर्मजान् विद्धि तान् सर्वान्" (गीता ४-३२)
  - "क्रिया"-शब्दतः वत्-प्रत्ययेन क्रियावत्-इति विशेषणम् । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
    - यः क्रियावान् स पण्डितः ।
  - "कृति"–शब्दतः न्-प्रत्ययेन कृतिन्-इति विशेषणम् । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः (७२) पदानि ।
    - उपसर्गैः सह अन्यानि
      - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य (७२) पदानि ।
      - न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः (गीता ७-१५)
  - "मत्"-प्रत्ययेन विशेषणम् "क्रियमाण" । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः (७२) पदानि ।
      - प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः (गीता ३-२७)
    - उपसर्गैः सह अन्यानि
      - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः प्रत्येकस्य (७२) पदानि ।
  - "कर्तृ"-तः त्व-प्रत्ययेन कर्तृत्व इति नपुंसकलिङ्गि नाम । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - तस्मात् विभक्ति-वचन-भेदैः (२४) पदानि ।
    - न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः (गीता ५-१४)
  - "चिकिर्षु"-विशेषणात् भाववाचक स्त्रीलिङ्गि नाम चिकीर्षा । (अष्टाध्यायी-सूत्रम् ____)
    - तस्मात् विभक्ति-वचन-भेदैः (२४) पदानि ।

कुलसङ्ख्या =

८ कृ-धात्वर्थका: प्रत्ययाः

- सक्षमतार्थी विशेषणात्मकः प्रत्ययः "कृत्"
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
  - स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् (गीता ४-१८)
- विशेषणात्मकः "क"-प्रत्ययः यथा नाशक ।
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
- विशेषणात्मकः "कर"-प्रत्ययः यथा सुखकर ।
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
- नामात्मकः "कर"-प्रत्ययः यथा संकर (पुल्लिङ्गि)
  - विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
  - जायते वर्णसंकरः (गीता १-४१)
- नामात्मकः "कार"-प्रत्ययः यथा चर्मकारः, प्रतिकारः ।
  - विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
- विशेषणात्मकः "कारक"-प्रत्ययः यथा सुखकारक ।
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
- विशेषणात्मकः "कारिन्"-प्रत्ययः यथा हितकारि ।
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।
- विशेषणात्मकः "कारिक"-प्रत्ययः यथा अलंकारिक, चमत्कारिक ।
  - लिङ्ग-विभक्ति-वचन-भेदैः पदानि ।

CREATE A FREE WEBSITE OR BLOG AT WORDPRESS.COM. | THE NUCLEARE THEME.

Follow

Follow "संस्कृताध्ययनम् ।"

Build a website with WordPress.com